

Ondřej Sládek

Vojtěch Jirát a Jan Mukařovský aneb Příběh jedné nevydané recenze

Úvod

V listopadu letošního roku oslavíme významné výročí sto dvaceti let od narození jednoho z našich nejvýznamnějších literárních vědců a estetiků – Jana Mukařovského (1891–1975). Zdálo by se, že po tolika desetiletích, která uběhla od doby, kdy Mukařovský publikoval svůj první článek „O Nerudově divadelní kritice“ (1917), již nemůže existovat nic, co by z jeho díla nebylo ještě vydáno. Mukařovského pozůstalost je ohromná a stále v sobě ukrývá mnohá tajemství a překvapení.

Jedním z textů, který Mukařovský nikdy nezveřejnil a který nebyl otištěn ani později, je stať z roku 1944 „Poznámky k nové máchovské literatuře I“. Původně mělo jít o dvoudílnou přehledovou recenzi knih Vojtěcha Jiráta *Karel Hynek Mácha* (1943) a Jana Patočky *Symbol země u K. H. Máchy* (1944) psanou pro časopis *Slovo a slovesnost*. Mukařovskému se ovšem podařilo dokončit pouze první část práce, v níž Jirátův spisek o Máchovi podrobil drtivé kritice. Jiráta obviňoval z povrchnosti, nedůslednosti, neuvádění použitých pramenů a vědecké nezodpovědnosti. Mukařovský byl ve svém posudku věcný, řadu svých výtek dokládal konkrétními odkazy, nicméně razance celkového odmítnutí Jirátovy knihy i zvolené metody výkladu byla v porovnání s jinými kritikami, které v té době napsal, zcela výjimečná.

Proč tomu tak bylo? Co k tomu Mukařovského vedlo? Pokud se jednalo o oprávněné obvinění, proč Mukařovský svoji kritiku nikdy nepublikoval? Jaký byl vůbec vtaž mezi Vojtěchem Jirátem a Janem Mukařovským?

K tomu, abychom na tyto otázky odpověděli, nebo přinejmenším na některé jejich části, je třeba se na celou věc podívat z poněkud širšího hlediska. Okolnosti vzniku Mukařovského recenze, její úpravy a následné rozhodnutí nepublikovat ji, tvoří, složíme-li dohromady všechny dostupné údaje, neobyčejně zajímavý příběh. Příběh, jenž přes všechny hypotézy, o které se opírá, a mezery, které má, představuje samostatnou kapitolu z dějin české literární vědy.

Zdroje Jirátovy literární metodologie

Když v roce 1943 publikoval literární historik, germanista a bohemista Vojtěch Jirát (1902–1945) malou knižní studii *Karel Hynek Mácha* (JIRÁT 1943), patřil již mezi známé máchovské badatele. Svou první práci o Máchovi „Hudebnost Máchova rýmu“ otiskl na počátku třicátých let v *Časopise pro moderní filologii* (JIRÁT 1931/1932). Později ji v upravené a v rozšířené podobě zařadil do knihy

Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie, kterou vydal spolu se svým dlouholetým spolupracovníkem, Karlem Janským (JANSKÝ – JIRÁT 1941). U odborné i laické veřejnosti měla kniha velmi dobrý ohlas. Nebyla příliš rozsáhlá, obsahovala většinou již dříve publikované studie, přesto v detailech přinášela řadu zajímavých postřehů (např. vysvětlovala pět teček v Máchově *Křivokladu* jako narážky na sv. Jana Nepomuckého, respektive na tehdejšího cenzora J. N. Zimmermanna; zpřesňovala dobu vzniku *Máje*; upozorňovala na existenci dosud neznámé Máchovy znělky v závěru básně *Mnich* atd.). Kniha vyšla jako první svazek edice esejí a vědeckých rozprav *Duch a tvar*, přičemž svým přístupem kombinujícím detailní textovou analýzu s literárněhistorickým rozbohem vytyčila základní směřování celé této edice.

Určité podvojnosti publikace i napětí mezi Janského a Jirátovými kapitolami si všiml jeden z prvních recenzentů knihy, Václav Černý. Ve své kritice velmi přesně charakterizoval jejich hlavní stylové a formální odlišnosti, vysvětloval je přitom rozdílným způsobem práce obou autorů: „Janský je z těch, kteří si zvolí problém, přesně si jej vymezí a omezí, tvrdošijně se v něm uhnízdí, zapomenou na širý svět okolo něho a pravidelně jej rozřeší a dopočítají na nevím kolikáté desetinné místo; vidí jen fakta, faktíky a faktičky, jen je béře v úvahu, a fakta k němu mluví výhradně o sobě samých. Nikterak ne tak v *Jirátovi*. Okolo toho je nadmíru vzdušno, širý duchovní prostor; jemu fakty ukazují za sebe a nad sebe, poukazují, jakmile pochopeny, rázem k skutečnostem dalším, otvírají širé perspektivy, naznačují nové, další, hlubší problémy, jsou plny duchovní transcendentance“ (ČERNÝ 1941: 278).

Ono Jirátovo *vzdušno*, o němž mluví Černý, který ho velmi dobře znal, neboť Jiráť patřil do autorského okruhu jeho *Kritického měsíčníku*, bylo výsledkem dvou vzájemně se doplňujících vlivů. Prvním byla Jirátova vlastní specifická literární metodologie propojující formální analýzu literárního díla a psychologický rozbor básníkovy osobnosti, druhým pak byla jeho snaha o sloučení vědy a umění, o čtivé a do detailu stylisticky propracované podání svých textů – především literárněpsychologických portrétů našich i zahraničních básníků a spisovatelů (srov. JIRÁT 1946, 1967, 1978).

Po vzoru svého učitele, germanisty Otokara Fischera, si Jiráť při analýze konkrétního uměleckého literárního díla všiml nejen jeho „tvaru“, ale i jeho „duše“. Jeho cílem bylo – řečeno slovy O. Fischera – „viděti za slova a pod slova. Za slovy vidíme člověka myslícího, cítícího, vnímajícího též zrakem a sluchem, bojujícího a snícího, pod slovy tušíme vřítí a vzdouvatí se změt a podvědomí“ (FISCHER 1929: 24). Podle Fischera, ale potažmo i podle Jiráty, je jediným možným způsobem jak „jíti od povrchu k jádru, [jak] pronikat od vnější podoby k utajeným pružinám tvorby“ (IBD.: 25) kombinace dvou literárněvědných postupů: metody formální a individuálně psychologické. Zatímco samostatně tyto metody působí příliš jednostranně a reduktivně, společně umožňují postihnout dílo i autora v celé jeho šíři. Základním předpokladem této koncepce spojující myšlení o tvaru díla s myšlením o básníkově osobnosti bylo přesvěd-

čení, že z každého vnějšího, formálního znaku uměleckého literárního díla (např. z rýmu, ze zvoleného metra, z kompozice sbírky atd.) lze vyvodit poznatek o osobnosti básníka (srov. JIRÁT 1946: 165). „Vzájemné doplňování a prolínání zřetel psychologického a formálního,“ píše v této souvislosti Fischer ve své knize *Duše a slovo*, „toť podle mého přesvědčení nejvlastnější úkol badatelského umu, jenž neodloučí požadavku šíře od úcty k pevnému jasu a neodtrhne zvučího slova od jeho temného podkladu, od nevyslovitelného“ (FISCHER 1929: 25).

Právě úsilí postihnout nevyslovitelné se u Jiráta velmi často přetavilo do onoho Černým zmiňovaného *vzdušna*. Důležité přitom bylo zejména to, že obecné zákony, charakteristiky a generalizace týkající se života a díla sledovaných literátů, které tvořily vlastní jádro onoho „vzdušného“ stylu, Jirát nikdy neformuloval bez dokonalé znalosti konkrétního materiálu. A to jak díla samotného, tak celého širokého kontextu.

Na Jirátův přístup k literatuře ovšem neměl vliv pouze Otokar Fischer, třebaže jeho působení bylo nepochybně největší. Teorií, směrů a postupů, které Jirát promýšlel, rozpracovával a ve své interpretační praxi se také snažil využívat, byla celá řada. Mezi nejvýznamnější patří německá literární historie a stylistika, zvláště typologická metoda Fritze Stricha a individuálně psychologické koncepce Hanse Sperbera a Leo Spitzera. Kromě toho se zajímal i o ruský formalismus a strukturalismus rozvíjený badateli z Pražského lingvistického kroužku (srov. ČERMÁK 1978: 618–622; KREJČÍ 1967).

O formalismu a strukturalismu

K pražským strukturalistům měl Jirát původně docela blízko. Intenzivně se zajímal o jejich teoretické premisy a metodologické postupy, velmi si vážil jejich prací z oblasti literární poetiky a estetiky. Se členy Pražského lingvistického kroužku úzce spolupracoval a účastnil se i mnoha jeho zasedání. V letech 1931 a 1933 dokonce vystoupil v Kroužku se třemi přednáškami, ve kterých představil své výzkumy týkající se hudebnosti veršů a rýmů (v březnu a červnu 1931 měl přednášky „O Máchově rýmu“ a „Rým u Viktora Dyka“, o dva roky později pak v květnu proslovil referát nazvaný „Sluchová a zraková sféra v obrazech lyriky Platenovy“ [srov. VACHEK 1999: 102, 103; publikace přednášek viz MAČEK 1978]). Hlavními inspirátory jeho formálních analýz byly především literárněestetické práce Romana Jakobsona a Jana Mukařovského.

Strukturální analýzu literárního díla Jirát sice přijímal, nikdy se však za systematického strukturalistu nepovažoval. Využíval ji jen do té míry, do jaké vyhovovala jeho záměrům duchového a tvarového rozboru díla. Pokud tomu tak nebylo, libovolně si ji upravoval a doplňoval.¹ V jeho přístupu byla *analýza* pouze prvním krokem. Byl přesvědčen, že chceme-li podat skutečně výstižný portrét určitého autora a jeho díla, pak po analýze nutně musí následovat *syn-*

¹ K širší tradici české literární kritiky v dotyku se strukturalismem viz KUDRNÁČ 2003.

téza – krok druhý. Třebaže mezi Jirátem a strukturalistickou skupinou (zvláště Janem Mukařovským) nepanovala vždy názorová shoda, spojoval je – přinejmenším zpočátku – vzájemný respekt. Patrné je to jednak ze vzájemných citací vydaných prací, jednak z jejich recenzí.

Vojtěch Jiráť se například v článku „Začátky české literární estetiky“ vydaném v *Národních listech* v prosinci 1929 podrobně věnoval Mukařovského knize *Máchův Máj* (1928). Posuzoval ji společně se spisem Jana V. Sedláka *K problémům rytmu básnického* (1929a). Ve svém textu se ovšem neomezoval na povrchní charakteristiku a obecné zhodnocení zmíněných knih, šlo mu mnohem spíše o vykreslení celkového stavu a o bilanci dosavadního vývoje české literární estetiky. U Jana Mukařovského vysoce oceňoval jak jeho estetické práce, tak jeho schopnost trvale sledovat své vlastní zájmy. Považoval ho nicméně za jednoho z hlavních dědiců ruských formalistů.

Jiráťovy postřehy týkající se vědeckého směřování Jana Mukařovského jsou neobyčejně přesné: „Po úspěchu své prvotiny,“ píše Jiráť, „nezůstal Mukařovský jejím epigonem, nýbrž hledal nové cesty. Pomáhali mu v tom částečně Francouzi (Verrier, Grammont), později však především nová ruská literární věda. Němci ustupují úplně do pozadí, zatímco Rusové mu poskytli jednotný celkový názor na smysl básnické tvorby i jejího výzkumu. Poměr k cizině zůstal týž: cizí cesty (metody) je použito, aby nabyl přístup k některým konkrétním problémům české poezie. Dlužno uznat, nyní, když máme v ruce podrobný a pracný rozbor příčin estetické působnosti Máchova Máje, že vůdcové byli zvoleni nadmíru šťastně. Nevím, zda by se dospělo výsledků tak solidně podepřených a tak zajímavých, kdyby bylo použito metod německých nebo francouzských“ (JIRÁŤ 1929: 5).

Avšak vzápětí po této pokloně Jiráť upozorňuje na určité omezení, které si stanovili sami formalisté a strukturalisté a které spočívá ve vnímání literárního díla jako jevu sui generis, jako jevu oproštěného od všech ostatních vztahů a jiných jevů. V tomto ohledu Jiráť píše: „Jen v jednom nevidím pokroku proti dřívějším názorům: v odhodlané rezignaci na probádání tvůrčího pochodu“ (IBID.: 5). Jiráť připouští, že toto omezení může být čistě metodické, osobně je však pevně přesvědčen, že estetický rozbor uměleckého literárního díla se nemůže redukovat pouze na analýzu formy. Ve svém článku se proto dál ptá: „neznamená tento metodický rigorismus jakési sebeokleštění estetiky? Nezříká se tím badatel předčasně nejvyššího cíle své vědy?“ (IBID.).

Jiráťovo hodnocení Mukařovského knihy *Máchův Máj* bylo přesto velmi pozitivní. V samotném jeho závěru Jiráť nastínil svůj osobní postoj ke strukturalismu, který, zdá se, zastával v podstatě v nezměněné podobě až do konce svého života. Zásadní roli v jeho postoji hrálo právě zmíněné sebeomezení. „Ovšem, toto omezení,“ píše Jiráť, „může být přijato jen z důvodů vnitřních, filozofických a estetických. Tu bych celému směru, který zastupuje Mukařovský, co nejdůrazněji odporoval. **Forma není vše;** není dokonce něčím v uměleckém díle samostatným, od ostatních složek odlučitelným. **Duch** to je, co oživuje básnické dílo. Abychom poznali celou souvislost duše a slova, stačí upozornit ne na no-

vou lingvistiku rázu Sperberova a Spitzerova, nýbrž spíše na praxi největšího současného estetika, který hájil vždy a velmi rozhodně autonomii i prioritu estetického rozboru děl literárních: na B. Croceho“ (IBID.).

Jestliže v případě Mukařovského knihy Jirát upozorňoval na jistou jednostrannost zastávané formální koncepce, v případě publikací Jana V. Sedláka *K problémům rytmu básnického* (1929a) a *Literární historie a literární věda* (1929b) si naopak všímá zcela opačného extrému, totiž povýšení „Ducha“ a jeho zákonů na hlavní explanační princip. Svoji vlastní pozici pak nachází, jak velmi často zdůrazňuje, mezi oběma těmito krajnostmi. Básnické dílo podle něho není pouze „slovo“, ani pouze „duše“, nýbrž obojí dohromady – v nerozlučné jednotě. V závěru svého článku Jirát píše: „nejlepší cesta je cesta mezi extrémy. Ať se pak jmenuje »syntéza« nebo méně vznešeně »kompromis«“ (JIRÁT 1929: 5). – Jako by zde zaznívalo jeho osobní vědecké krédo.

Oba pojmy (*syntéza* i *kompromis*) se do Jirátovy terminologické výbavy dostaly na počátku třicátých let a od té doby ji zcela ovládly. Syntéza různorodého, propojování rozdílných literárních metod, mikroanalýz s makropohledy či literárněhistorického bádání s uměním – to jsou klíčové prvky Jirátovy literární metodologie.

Jaký byl obrácený pohled? Jak na Jiráta a na jeho práci nahlížel Jan Mukařovský? Určitý obrázek nám dává až rok 1943, kdy Mukařovský ve *Slově a slovesnosti* publikoval rozsáhlou dvojrecenzi Janského a Jirátovy knihy *Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie* (1941) a práce Josefa Š. Kvapila *Gotický Zeyer* (1942). Pojednání vyšlo pod názvem „Dvě knihy o básnících“ (MUKAŘOVSKÝ 1943). Mukařovský je ve svém rozboru Janského a Jirátovy knihy nesmírně precizní. Váží si mnoha drobných postřehů a pozorování, které oba autoři učinili; podstatnou výhradu má pouze k Jirátově zacházení s Máchovým rýmem. Jirát podle něho ve svých rozborech neoprávněně odhlíží od úhrnné podoby básnické struktury, od celkové významové výstavby konkrétního literárního díla. Závěrečný posudek knihy je ale pochvalný: „Přes drobné výhrady, které jsme tu a tam při úvaze o »Tajemství Křivokladu« učinili, vítáme knihu Janského a Jirátovu jako platný příspěvek k máchovskému bádání“ (MUKAŘOVSKÝ 1943: 148).

Podobné pro Jiráta kladné vyznění má i krátká pasáž v dopise, který Jan Mukařovský napsal 2. ledna 1944 B. Havránkovi. Píše mu v něm o svém rozvrhu témat Jungmannova sborníku, přičemž s tématem „Jungmannovy překlady“ myslí právě na Jiráta: „jako celek, myslím, mohl by je vypracovat Jirát, bude-li ovšem chtít“ (HAVRÁNKOVÁ [ED.] 2008: 298). I tato drobná zmínka o Jirátovi je důležitá, protože dokládá Mukařovského živý zájem o jeho dílo a o jeho vědecké schopnosti. Dokládá také to, že komunikace mezi Mukařovským a Jirátem byla s největší pravděpodobností ještě na počátku roku 1944 relativně dobrá – byť byla do určité míry jistě poznamenána Jirátoвым angažmá v Literárněhistorické společnosti, která se roku 1934 zformovala jako „metodologický protiklad Kroužku“ (IBID.: 22). Jirát patřil mezi zakládající členy této společnosti, byl velmi aktivní a v období okupace zastával dokonce funkci místopředsedy.

Není zde možné sledovat celou historii vztahů a rozporů mezi Pražským lingvistickým kroužkem a Literárněhistorickou společností. Nutno však zdůraznit, že jejich spory se netýkaly jen teoreticko-metodologických otázek, ale také snahy institucionálně ovládnout pole literární vědy a ovlivnit podobu výuky na středních školách (podrobněji srov. HAVRÁNKOVÁ [ED.] 2008, STARÝ 1995).

Kontext Mukařovského „čtení“ Jirátovo máchovské práce

Jirátovo působení v Literárněhistorické společnosti a především pak nápad, který měl spolu s Albertem Pražákem, věnovat jeden z březnových večerů roku 1944 diskuzi o sborníku Pražského lingvistického kroužku *Čtení o jazyce a poezii* (1942), se patrně největší měrou podepsal na postupném ochlazení vztahů mezi ním a Janem Mukařovským. Průběh tří setkání (z celkových čtyř) pražských strukturalistů a přátel Kroužku se členy Literárněhistorické společnosti podrobně vylíčil Jan Mukařovský v několika dopisech z března až května 1944 Bohuslavu Havránkovi.

Mukařovský je v nich naprosto otevřený, emotivní a ve svých komentářích přednesených referátů o *Čtení* – pokud podle něho došlo k nepochopení jednotlivých statí nebo k překroucení Kroužkem zastávaných strukturalistických přístupů k jazyku a literatuře – nemilosrdně kritický. Ve svých listech se snaží Havránkovi detailně popsat dramatický průběh všech přednášek a následných diskuzí; jeho rozhořčení a nesouhlas s názory literárních historiků se však s každým dalším diskuzním večerem a každou další řádkou dopisu jen prohlubovaly a proměňovaly v jízlivost a ironii, kterými na adresu jednotlivých členů Literárněhistorické společnosti rozhodně nešetřil.

O prvním diskuzním večeru píše Mukařovský Havránkovi v dopise z 22. března 1944. Hned na začátku se zmiňuje i o Jirátovi: „Zahájil Svoboda, jenž v úvodních slovech řekl, že k volbě tématu večera dali podnět (při valném shromáždění) Pražák a Jiráť; je dobře, že to takto oficiálně prokecl“ (HAVRÁNKOVÁ [ED.] 2008: 318). Mukařovského rozčilení a nezvyklá podrážděnost je dobře patrná z každé jeho nesouhlasné reakce a další kritiky přednášejících. Havránkovi na několika místech svých dopisů například sděluje (vyjímám): „Protestoval jsem proti tomu, aby se nám pořád lepil na záda ruský formalismus a aby se naprosto a lehkovážně přehlížely antecedence domácí. Šlehl jsem přitom po Albertovi [Pražákovi] tak mimochodem [...]“ (IBID.: 319). Jinde: „Co říkal, bylo opravdové muzeum kreténství. [...] Jiná perla [...]. [...] Prozatím esa mlčela: Jiráť i Albert byli a nemluvili; vypustili toliko prozatím holubici – milého Karla Svobodu; rád bych, kdyby se je příště podařilo dostat ze zákulisí na jeviště“ (IBID.: 320, 322).

Ironický podtón a snaha celou diskuzi rychle a rázně ukončit se objevuje i v dalším Mukařovského listu Havránkovi z 23. dubna 1944. Píše v něm: „Teď několik slov o schůzi Literárněhistorické společnosti. Táhne se to jako lep – schůze s diskuzí o *Čtení* bude ještě jedna a nebylo lze tomu zabránit. Každý z nich čte celé litanie a opakují se pořád. Literárněhistorická společnost je

zřejmě spokojena, že má živé diskuse, ona, která umírala na myšlenkovou podvýživu“ (IBID.: 325).

O průběhu čtvrté, poslední schůze Literárněhistorické společnosti o *Čtení Mukařovský Havránkovi* referuje v dopise z 2. května téhož roku. Zástupci Pražského lingvistického kroužku netrpělivě čekali na referáty Alberta Pražáka a Vojtěcha Jiráta, dočkali se ale pouze jednoho z nich – Pražákovy. Mukařovský jeho vystoupení komentoval slovy: „Reprodukovat by bylo obtížné, vždyť bylo dost obtížné sledovat ty zvláštní zákruty myšlenky – lze-li ovšem o něčem takovém u něho mluvit. Spousta jmen, spousta nesmyslů, spousta mentorování na adresu Vodičkovu [...]“ (IBID.: 329). O vlastních polemických vystoupeních a kritických komentářích pak už jen lakonicky poznamenal: „V odpovědi dostal,“ anebo jen „I dostal“ (IBID.: 329). Celá diskuzní série nakonec vyzněla rozpačitě, neměla totiž výraznější ukončení, jak si původně Mukařovský přál. Na poslední slovo, které chtěl pronést, z časových důvodů nedošlo. O závěrečné shrnutí se proto postaral jen předseda Literárněhistorické společnosti Karel Svoboda.

Proč je zde těmto jednáním a Mukařovského reflexi věnováno tolik prostoru? Především z toho důvodu, že za těchto okolností, v situaci, kdy Mukařovský je nesmírně bojovně naladěný proti všemu, co jakkoli souvisí s Literárněhistorickou společností, se mu na stůl k recenzi dostává kniha Vojtěcha Jiráta *Karel Hynek Mácha* (1943). Jako by vše, co je ještě nedávno spojovalo, bylo zapomenuto a zůstala jen snaha Jiráta pokořit, usvědčit z plagiátorství, nepůvodnosti a diletantismu. Argumentačně výborně vyzbrojen se Mukařovský pouští do četby Jirátovy knihy a do kritiky, jakou ještě nikdy nenapsal. Je otázkou, zda účty si vyřizuje přímo s Jirátem, anebo prostřednictvím Jiráta s celou Literárněhistorickou společností.

V dopise Havránkovi z 23. dubna 1944, ve kterém ho mimo jiné informuje také o proběhnuvším třetím diskuzním zasedání Literárněhistorické společnosti o *Čtení*, píše: „Milý příteli, posílám referáty o Kvapilovi a o Jirátovi; omluv, prosím, zdržení – ten o Jirátovi dopadl proti mé vůli obšírně – způsobily to jednak četné půvaby té knihy, jednak potřeba rezolutněji se zastat Máchy proti pokřivenému obrazu, jaký kniha podává a jenž by se mohl stát snadno vzorem pro jiné pracovníky. Budeš-li mít nějaké pochyby o polemické účelnosti některých formulací (zejména kdyby se ti zdály některé příliš ostré), změň, co uznáš za vhodné. Kdybys pro jeden nebo pro druhý referát měl nějaký lepší (výraznější) titul, prosím, abys jej tam dal. Přesvědčuju se neustále – zejména na tom Jirátovi to je vidět, že nazírání na otázky vědecké i umělecké je odlišné v samých základech“ (IBID.: 325). Zatímco referát o Kvapilovi nevyšel a nejspíš se ani nedochoval, recenze Jirátovy knihy vyjit určitě měla, neboť je předmětem další korespondence mezi Mukařovským a Havránkem.

V květnu 1944 Mukařovský upravil závěr svého textu o Jirátovi, aby vyzněl přesně tak, jak si přál: „K dopisu příkládám pár řádek závěru k referátu o Jirátovi Máchovi. Nevím, je-li to nejlepší, co jsem mohl napsat, – ono se to těžko píše, když už člověk na věc jednou přestal myslet. Ostatně – nemyslíš, že ten

(rétoricky záměrný) nedostatek závěru, jak je ve znění původním, je taky závěr? Já měl totiž v úmyslu, aby právě to šosáctví Jirátovo se skvělo na konci referátu v celé své kráse. Rozhodni však sám. [Připojena je poznámka:] Popřípadě škrtni, nezdá-li se Ti v tom závěru něco vhodné“ (IBID.: 332).

Je patrné, že Mukařovský již na jednu stranu není tak popuzený a emotivní, začíná mírně pochybovat o tom, zda to, co napsal, je skutečně to nejlepší, co mohl udělat, na druhou stranu ovšem „boj“ (o Máchu, o metodu, o prestiž, ale i o místa nejen na univerzitních katedrách) stále ještě není ukončen a je potřeba upozornit na zásadní nedostatky Jirátovy práce, i když je evidentně popularizační. Možná ale právě proto, neboť Mukařovský se obával, že dle něho nepravdivý Máchův obraz, který Jiráť ve svém spisku podal, by se mohl rozšířit a stát se obecně platným. Klíčový problém Jirátova textu vidí v tom, že znázorňuje „spíše vlastní autorův poměr k poezii i umění vůbec než podstatu Máchova uměleckého, filozofického a životního postoje. I velmi závažné stránky Máchova díla jsou ve studii opominuty nebo až ke skreslení schematizovány“ (MUKAŘOVSKÝ 2011: 238).

Recenze: podoby a možnosti

Závěrečná slova Jana Mukařovského z jeho kritiky Jirátova spisku *Karel Hynek Mácha* jsou velmi tvrdá: v jeho optice recenzovaná kniha neprospěla nikomu a ničemu: „neprospěla [...] žádoucí měrou ani máchovskému bádání ani jeho popularizaci, ba – ve srovnání s *Tajemstvím Křivokladu* – ani svému autorovi“ (IBID.). Mukařovského recenze ovšem nebyla první, kterou by si Jiráť, pokud by skutečně vyšla, přečetl. Do začátku roku 1944 vyšly celkem tři kritiky, přičemž ani jedna z nich nebyla výrazně negativní. Spíše naopak. Kniha byla vítána pro řadu objevených postřehů a oslavována jako vzor nového syntetického přístupu k literatuře a umění.

Slovenský literární a divadelní kritik a historik Jaroslav Černý (vl. jm. Móric Mittelmann Dedinský, 1914–1989)² například v *Lidových novinách* otiskl 21. září 1943 článek „Syntetická studie máchovská“, v němž vysoce oceňuje Jirátovu snahu o hledání souvislostí mezi různými druhy umění. Černý píše: „Tato metoda syntetického pohledu na umělecké dílo jako na autonomní zjev a současně jako na zjev vyrůstající z celé souvislosti kulturní, umělecké a společenské není nová, ale nová je důkladnost, poučenost a rozhled, jimiž aplikuje tuto metodu Vojtěch Jiráť. Jeho »Karel Hynek Mácha« není proto pouze významným přínosem do naší literatury o tomto básníkovi, ale současně ukazuje cestu pro každou naši příští literární a vůbec uměleckou kritiku. Ukazovatelem cesty v tom smyslu, že přímo říká vše těm, kdož se zabývají jedním druhem umění, aby se zabývali velmi důkladně i studiem uměleckých druhů dalších. Jedině tak lze pochopit umělecké dílo nebo umělcovu osobnost opravdu v celé její šíři, hloubce a významu“ (J. ČERNÝ 1943).

² Podrobněji o jeho životě a díle viz SLOŠIAROVÁ 2004.

Černý zdůrazňuje přínos Jirátovy knihy v objasnění Máchových krajinomaleb, barvitosti, městkosti, obrazů krajiny, hudebnosti veršů atd. Velmi si cení nejen jednotlivých postřehů a Jirátovy schopnosti na malé ploše vykreslit podstatné rysy Máchova romantismu, ale také toho, jakým způsobem se mu vše podařilo „synteticky a vskutku umělecky, básnicky spojit v jednotící pohled na atmosféru, vytvářející romantismus a romantické osobnosti“ (IBID.).

Jirátova slovesného a stylistického umění si všímá i Karel Polák v článku „Nový esej máchovský“, který publikoval počátkem srpna 1943 v deníku *Národní práce*. Připomíná, že Jirátovu snahou bylo už dávno „obrodit umění eseje, onoho spojení nejjemnějších poznatků vědeckých s vytříbeným podáním slohovým“ (POLÁK 1943). Jiráta vnímá jako esejistu nového typu, který i přes nesouhlas s některými jeho závěry podal „první po Šaldovi nový základní esej máchovský, z jehož několika stránek se může zdárně živit mnoho a mnoho detailních i souborných prací vědeckých a který bude s to inspirovat ještě jiné umělce než ty, kteří přispěli k úhlednému vzezření pěkné knížky“ (IBID.). Vlastní hodnota Jirátovy knihy spočívá podle Poláka jak v hlavních poznatcích, tak v jejich uměleckém shrnutí a představení.

Posledním uveřejněným posudkem Jirátovy knihy byla stať Jana Blahoslava Čapka „Dvě máchovské studie“, která vyšla v časopise *Naše doba* v ročníku 1943/1944. Je pozoruhodná ze dvou důvodů. Zaprvé: Čapek v ní upozorňuje na to, že Jirát v některých částech svého spisu hojně využíval výsledky výzkumů a názory jiných badatelů, zejména A. Nováka, F. X. Šaldy, J. Mukařovského, P. Fraenkla aj. Čapek tento Jirátův sumarizační postup obhajuje slovy: „jest [...] přetěžké o básníku tak často zkoumaném vyslovovat jen úsudky zbrusu nové“ (ČAPEK 1943: 332).

A zadruhé: po formální stránce se Čapkova recenze velmi blíží tomu, jak své „Poznámky k nové máchovské literatuře“ zamýšlel koncipovat Jan Mukařovský. Svůj článek totiž Čapek pojal jako dvojrecenzi: vedle Jirátovy monografické literárněhistorické práce si všímá i filozoficky orientované první máchovské studie Jana Patočky *Symbol země u K. H. Máchy*, která vyšla v lednu 1944 (nově PATOČKA 2004a).

Podobně jako ostatní recenzenti Čapek chválí Jirátovu vědecko-múzickou formu knihy, ovšem nikoli proto, že by v ní viděl nový styl vědecké rozpravy, ale z toho důvodu, že se Jirát podle něho pokusil o zcela nový pohled na věc: „Širší Jirátův smysl umělecky psychologický a kulturně srovnávací, jímž zařazuje Máchu do souvislostí soudobé tvorby malířské i hudební, je zdravou reakcí proti oblíbenému u nás pohledu monotematickému a skutečně obohacuje náš pohled na básníka. Příliš se však Jirát vyhýbá ideové problematice Máchova díla a jeho toužení metafyzického“ (ČAPEK 1943: 332). Tomu se naopak podstatněji věnuje ve svém pojednání Jan Patočka. Na několika rádcích pak Čapek stručně referuje o Patočkově studii, souhlasí přitom s jeho obhajobou Máchy jakožto básníka opírajícího se o platónsko-křesťanské ideály.

Bohuslav Havránek a Jan Mukařovský Patočkovu filozofickou úvahu o symbolu země u K. H. Máchy samozřejmě znali. Vzhledem k tomu, že Patočka ve své práci odkazoval na máchovskou studii D. Čyževského, která byla součástí

Kroužkem vydaného sborníku *Torzo a tajemství Máchova díla* (1938), cítili do jisté míry povinnost se k Patočkově práci vyjádřit.

Havránkovi se jako nejvhodnější jevil společné posouzení máchovských publikací V. Jiráta a J. Patočky. Navrhl tedy Mukařovskému, aby svoji kritiku Jirátovy práce rozšířil i o Patočku. Mukařovský mu na to odpověděl v dopise z 25. června 1944: „A teď ke korekturám pro Slovo a slovesnost, nejdřív k recenzi Jiráta. Psal jsi mi, že bys chtěl, abych recenzi rozmnožil o Patočku, teď dostávám Jiráta už vysázeného. Jak to tedy je?“ (HAVRÁNKOVÁ [ED.] 2008: 336). Svému příteli dále Mukařovský sděluje, že je v kontaktu s Čyževským, který se nabídl, že by o Patočkově studii něco napsal, s většinou jeho myšlenek totiž souhlasí. Mukařovského názor byl však opačný: „Mně se [...] studie jeví od základu pochybená“ (IBID.; ke vztahu Patočky a Čyževského srov. PATOČKA 2004b: 387–396).

Patočkově studii Mukařovský původně zamýšlel věnovat druhou část svých poznámek, vlastní text ale ještě nezačal psát. Na poslední stránku Patočkova spisku si udělal jen pár zběžných záznamů, které chtěl později rozpracovat. Nezdálo se mu především Patočkovo výlučné zaměření na jeden vybraný Máchův symbol, symbol země.³

Havránkovi navrhl dvě různá řešení vzniklé situace: buď počkat na Čyževského recenzi, anebo již napsanou vlastní kritiku Jirátovy publikace o pár odstavců rozšířit. Každopádně v obou případech by se musela upravit úvodní pasáž textu, v níž se praví, že Patočkova studie bude zvlášť probrána v příštím čísle. V listu se pak věnoval zcela jiným problémům – korekturám svého článku o Jirátově knize.

Zdá se, že oba redaktoři *Slova a slovesnosti* se nakonec dohodli a že se prosadil postup, který od samého počátku navrhoval Mukařovský: obě práce recenzovat zvlášť, avšak pod společným názvem – „Poznámky k nové máchovské literatuře I, II“. Ačkoli již byly hotové sloupcové korektury, k publikování recenze přesto nedošlo. Vydávání *Slova a slovesnosti* bylo totiž s účinností od 1. září 1944 zakázáno. Posledním publikovaným svazkem bylo 4. číslo devátého ročníku z roku 1943; následující, desátý ročník pak začal vycházet až po tříleté pauze, v akademickém roce 1947/1948.

Publikovat, nebo nepublikovat?

Otázkou zůstává, proč Mukařovský svůj hotový a vysázený text nikdy nepublikoval? Proč poznámky, které si napsal k Patočkově, nerozpracoval a neuzavřel tak svoji zamýšlenou dvojrecenzi? Proč se k Jirátovi a jeho práci již nikdy nevrátil a nevysslovil tak nahlas vše, co měl na srdci ještě v první polovině roku 1944, kdy svoji recenzi psal?

³ Zatímco Mukařovského zásadní máchovské studie se de facto uzavřely rokem 1938, kdy vyšla jeho poslední velká monotematická práce „Genetika smyslu v Máchově poezii“ (MUKAŘOVSKÝ 1938), Patočka se Máchou a jeho texty zabýval i později. Vrátil se k němu na konci šedesátých let minulého století ve studii „Čas, věčnost a časovost v Máchově díle“ (PATOČKA 1967). Podrobněji ke vztahu Jana Mukařovského a Jana Patočky viz SLÁDEK 2007.

Odpověď na všechny tyto otázky může být podle mého názoru jen jedna. A to: jednoduše nebyl důvod. Nebyl důvod Jirátovi dokazovat jeho neprofesionalitu, stejně tak jako dále prohlubovat a rozvíjet „boj o Máchu“, který se již dříve odehrával na stránkách jubilejních máchovských sborníků Pražského lingvistického kroužku a Literárněhistorické společnosti (srov. MUKAŘOVSKÝ 1948, 1991; JANKOVIČ 1991; FOŘT 2010). Nebyl důvod znovu broudit ostří a vracet se do minulosti. Nebyl důvod jítřit staré rány, které utrpěly obě původně svášené strany, protože hlavní adresát recenze, Vojtěch Jiráta, už nežil. Zemřel v posledních dnech války, v době pražského povstání, dne 7. května 1945.

Ve středu 2. května 1945 Jiráta dostal srdeční infarkt, ale lékař (podle vzpomínky Karla Janského) neurčil správnou diagnózu. Jiráta byl diabetik a jeho stav se prudce zhoršoval, teprve o tři dny později pro něho začali shánět inzulin. „V poledne ovšem vzplane revoluce a lékař k nemocnému nemůže. V okolí [Jirátova bydlíště] zuří urputné boje, nemocný se dusí, chce otevřít okno, ale do oken se střílí. Umírá v pondělí bez lékařské pomoci, ačkoliv mohl být snad zachráněn. V porevolučním zmatku nemají noviny ani dostatek místa, aby ocenily jeho význam, a mnozí dovídají se o jeho smrti až po pohřbu, který se odbývá za asistence revolučních gardistů, protože na Olšanech se stále ještě střílí“ (JANSKÝ 1967: 15). Svědectví, které Karel Janský podal ve své „Vzpomínce na Vojtěcha Jiráta“ vyšlo sice až v roce 1948 v *Almanachu Kmene*, nicméně okolnosti Jirátovy smrti byly všeobecně známé. Havránek, Mukařovský, ale i řada dalších členů a přátel Kroužku o ní tedy určitě věděli.

Koneckonců Jiráta velmi dlouho patřil mezi ně. Čestné místo měl však především v Literárněhistorické společnosti a ve skupině okolo Václava Černého. Ten o něm později ve svých *Pamětech* napsal: „Velmi jsme želeli odchodu Jirátova, byl jemný a hluboký duch, kritik rozhledu světového a nesmírné citivosti esteticko-formální, ačkoliv zapřísáhlý odpůrce formalismu a strukturalismu, zde působil jako štítivý mravní odpor k škole Mukařovského. Tento převzácný charakter a věrný přítel, žák a univerzitní nástupce Otokara Fischera, byl z největších kritických a vědeckých talentů mé generace, byl spolehlivý spojenec mých bojů, druh k pohledání“ (V. ČERNÝ 1992: 70). Černého slova o „zapřísáhlém odpůrci formalismu a strukturalismu“ musíme brát s jistou rezervou, neboť je zjevné, že Černý do Jirátova notně projektoval svůj vlastní postoj.

Závěr

Po květnovém osvobození nabral dějinný vývoj naprosto nový směr. Mukařovský se intenzivně zapojil do obnovy výuky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (letní semestr začal již v červnu 1945); nebyl čas připomínat staré spory a nedostatky. A v době, kdy už čas byl a kdy došlo i ke vzkříšení *Slova a slovesnosti*, byly zase na pořadu dne jiné otázky, jiné problémy a jiné boje.

V novém historickém kontextu síla napsaného vyprchávala velice rychle. Jirátova kniha, ale i její nezveřejněná kritika přicházely o svou aktuálnost.

Článek navíc ztratil svého hlavního adresáta. Možná právě proto se rozhodl Mukařovský svůj text nakonec vůbec nepublikovat.

Přesto: Mukařovského nevydaná recenze Jirátovy knižní studie nám zůstává jako dokument. Jako doklad osobního, zaníceného zápasu o pravdu a poznání, stejně jako dlouhého a litého boje o vědeckou metodu, který se rozhořel ve třicátých a naplno pak ve čtyřicátých letech minulého století mezi Pražským lingvistickým kroužkem a Literárněhistorickou společností. Jako k dokumentu je k němu třeba také přistupovat a s ohledem na dobu a situaci, ve které vznikl, jej též číst.

Příspěvek vznikl v rámci projektu „Jan Mukařovský: život, dílo, ohlas“ P406/10/1911 GAČR

Prameny

ČERNÝ, Jaroslav

1943 „Syntetická studie máchovská“; *Lidové noviny* IX, 21. 9., s. 5.; číslovaná příloha *Literární pondělí*, č. 36

ČERNÝ, Václav

1941 „Karel Janský a Vojtěch Jirát: Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie“; *Kritický měsíčník* IV, č. 7, s. 277–279

1992 *Paměti III, 1945–1972* (Brno: Atlantis)

FISCHER, Otokar

1929 *Duše a slovo. Eseje* (Praha: Melantrich)

HAVRÁNKOVÁ, Marie (ed.)

2008 *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1970* (Praha: Academia)

HAVRÁNEK, Bohuslav – MUKAŘOVSKÝ, Jan (edd.)

1942 *Čtení o jazyce a poezii* (Praha: Družstevní práce)

ČAPEK, Jan Blahoslav [J. B. Č.]

1943 „Dvě máchovské studie“; *Naše doba* LI, č. 7, s. 332–333

JANSKÝ, Karel

1967 [1948] „Vzpomínka na Vojtěcha Jiráta“; in Vojtěch Jirát: *Duch a tvar*; ed. Karel Krejčí (Praha: Československý spisovatel), s. 15–19

JANSKÝ, Karel – JIRÁT, Vojtěch

1941 *Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie* (Praha: Václav Petr)

JIRÁT, Vojtěch

1929 „Začátky české literární estetiky“; *Národní listy* LXIX, 1. 12., č. 329, příloha, s. 3

1931/1932 „Hudebnost Máchova rýmu“; *Časopis pro moderní filologii* XVIII, č. 1, 1931, s. 34–35; č. 2, 1932, s. 147–157

- 1943 Karel Hynek Mácha (Praha: Jaroslav Podroužek)
 1946 *O smyslu formy. Studie o otázkách formy v díle českých básníků* (Praha: Václav Petr)
 1967 *Duch a tvar*; ed. Karel Krejčí (Praha: Československý spisovatel)
 1978 *Portréty a studie*; ed. Josef Čermák (Praha: Odeon)

POLÁK, Karel [K. P.]

- 1943 „Nový esej máchovský“; *Národní práce* V, č. 215, 8. 8., s. 5

KVAPIL, Josef Šofferle

- 1942 *Gotický Zeyer* (Praha: Václav Petr)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

- 1917 „O Nerudově divadelní kritice“; *Umění všem*, 87 a 88, s. 2–4 [podepsáno: ý]
 1928 *Máchův Máj. Estetická studie* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy/Fr. Řivnáč)
 1938 „Genetika smyslu v Máchově poezii“; in Jan Mukařovský (ed.): *Torzo a Tajemství Máchova díla* (Praha: František Borový), s. 13–111
 1943 „Dvě knihy o básnicích“; *Slovo a slovesnost* IX, č. 3, s. 145–151
 1948 [1936] „Dílo K. H. Máchy jako torzo a tajemství“; in idem: *Kapitoly z české poetiky III* (Praha: Svoboda), s. 231–237
 1991 *Příklad poezie. K otázce trvalé platnosti Máchova díla* (Praha: Pražská imaginace)
 2011 „Poznámky k nové máchovské literatuře“; *Česká literatura* LIX, č. 2, s. 232–241

MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.)

- 1938 *Torzo a Tajemství Máchova díla* (Praha: Fr. Borový)

PATOČKA, Jan

- 1944 *Symbol země u K. H. Máchy* (Praha: Václav Petr)
 1967 „Čas, věčnost a časovost v Máchově díle“; in Růžena Grebeníčková, Oldřich Králík (edd.): *Realita slova Máchova* (Praha: Československý spisovatel), s. 181–207
 2004a *Umění a čas I*; edd. Daniel Vojtěch a Ivan Chvatík (Praha: Oikúmené)
 2004b *Umění a čas II*; edd. Daniel Vojtěch a Ivan Chvatík (Praha: Oikúmené)

SOUKUP, Jan Vojtěch

- 1929a *K problémům rytmu básnického* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
 1929b *Literární historie a literární věda* [s. l. t.]

Literatura

ČERMÁK, Josef

- 1978 „Vojtěch Jiráč“; in Vojtěch Jiráč: *Portréty a studie*; ed. Josef Čermák (Praha: Odeon), s. 614–628

FOŘT, Bohumil

- 2010 „Staletý boj o Máchu. Karel Hynek Mácha mezi Pražským lingvistickým kroužkem a Literárněhistorickou společností československou“; in Karel Piorecký (ed.): *Máchovské rezonance. IV. kongres světové literárněvědné bohémistiky: Jiná česká literatura (?)* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.), s. 175–183

JANKOVIČ, Milan

1991 „Příklad poezie“; in Jan Mukařovský: *Příklad poezie. K otázce trvalé platnosti Máchova díla* (Praha: Pražská imaginace), s. 63–71

KREJČÍ, Karel

1967 „Torzo nedokončeného díla“; in Vojtěch Jirát: *Duch a tvar*; ed. Karel Krejčí (Praha: Československý spisovatel), s. 299–313

KUDRNÁČ, Jiří (ed.)

2003 *Česká literární kritika v dotyku se strukturalismem (1880–1945)* (Brno: Host)

MACEK, Emanuel

1978 „Soupis díla Vojtěcha Jiráta“; in Vojtěch Jirát: *Portréty a studie*; ed. Josef Čermák (Praha: Odeon), s. 643–683

SLÁDEK, Ondřej

2007 „Jan Patočka a český strukturalismus“; in Ivo Navrátil (ed.): *Jan Patočka, české dějiny a Evropa. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.–2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou* (Semily: Státní okresní archiv Semily), s. 263–272

SLOŠIAROVÁ, Mária

2004 „Fond Mórica Mittelmana Dedinského (1914–1989) v ALU SNK v Martine. Sprievodca po fonde“; *Knížnica V*, č. 10, s. 478–486; online http://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2004/oktober/478.pdf [přístup 30-3-2011]

STARÝ, Zdeněk

2005 *Ve jménu funkce a intervence* (Praha: Karolinum)

VACHEK, Josef

1999 *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné* (Jinočany: H & H)